

تبیین جامعه‌شناختی محیط‌گرایی ایرانیان در دو سطح خرد و کلان

امیر ملکی^۱

عظیمه‌السادات عبداللهی^۲

تاریخ پذیرش: ۹۲/۱۱/۲۰

تاریخ دریافت: ۹۲/۹/۱

چکیده

مطالعات زیادی به بررسی متغیرهای محیط زیستی اعم از باورها، ارزش‌ها، نگرش، دانش و رفتارهای محیط زیستی در بین ایرانیان پرداخته‌اند که دامنه تحت پوشش آن‌ها از چند استان فراتر نرفته است. این تحقیق در سطح ملی به بررسی وضعیت ارزش‌های محیط زیستی ایرانیان در سطح خرد و کلان می‌پردازد و با هدف قراردادن تبیین محیط‌گرایی ایرانیان از سطح توصیف فراتر می‌رود. روش تحقیق در این مقاله تحلیل ثانویه است که با استفاده از اطلاعات موجود در پیمایش جهانی ارزش‌ها (WVS) (موج پنجم) در سطح خرد از نمونه ۲۶۶۷ نفر ایرانی و در سطح کلان از نمونه ۲۵۷۵۹۷ جهانی بهره برده است. نتایج تحقیق بازگویی آن است که میانگین نگرانی در مورد کیفیت محیط زیست جهانی ۳/۶۱، میانگین نگرانی در مورد کیفیت محیط زیست ایران ۳/۵۸، مشارکت زیست‌محیطی ۲/۴۳ و اولویت محیط زیست در برابر رشد اقتصادی ۰/۴۸ است که در مقایسه با دیگر کشورهای جهان جایگاه خوبی است. همچنین، ارزش‌های معنوی و مادی شوارتر و اعتقاد به خدا قوی‌ترین تبیین‌کننده محیط‌گرایی ایرانیان است. همچنین، یافته‌ها نشان‌دهنده آن است که الگوی اجتماعی غالب نسبت به محیط زیست در بین ایرانیان مبتنی بر باورهای حامی محیط زیست است. این امر هم برای سیاستگذاران داخلی نشانه مطلوبی برای اجرای سیاست‌های حامی محیط زیست است که قطعاً هم‌گامی و مشارکت مردمی را در پی دارد؛ و هم ایران را هم‌پیمانی بالقوه پیش روی سازمان‌های بین‌المللی حفظ منابع طبیعی و محیط زیست قرار می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: ارزش‌های مادی، ارزش‌های معنوی، دینداری، محیط‌گرایی، مشارکت محیط

زیستی.

۱. دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه پیام نور، a_maleki@pnu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری و مربی گروه جامعه‌شناسی دانشگاه پیام نور

مقدمه

بحران محیط زیست در ایران آتش زیر خاکستری است که قریب به یقین می‌توان آن را در زمره مهم‌ترین بحران‌های ملی در دهه‌های آینده به حساب آورد. خشک شدن تالاب‌ها، تخریب جنگل‌ها، رتبه اول جهان در فرسایش خاک با سالانه ۲ میلیارد فرسایش و اختصاص ۷/۷ درصد از فرسایش خاک جهان به خود که چهار برابر میزان فرسایش در جهان است، بحران کم‌آبی، خشکسالی‌های متعدد و تحمیل هزینه آن بر دولت و نظام اقتصادی، بحران آلودگی هوای شهرهای بزرگ و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی آن، بحران از میان رفتن گونه‌های گیاهی و جانوری و تهدید ذخیره ژنتیک کشور و ورود سالیانه ۱۲۲ هزار و ۳۵۰ تن آلودگی نفتی به دریای خزر و تهدید حیات این زیست‌بوم و بحرانی شدن وضعیت ماهیان خاویار دریای خزر، که روی هم تنها جزئی از مصائب محیط زیستی این سرزمین است جایی برای تردید در بحرانی خواندن وضعیت محیط زیستی کشور باقی نمی‌گذارد (فاضلی، ۱۳۹۱).

در حالی که در چشم همگان مسئولیت اصلی در تلاش‌های محیط زیستی به عهده صنایع و دولت‌هاست، بحران محیط زیستی کنونی در ایران حتی در سراسر جهان چیزی بیش از تلاش‌های متعهدانه منفرد را می‌طلبد و به مسئولیت‌پذیری جهانی همه ساکنان سیاره نیازمند است (تیموری و همکاران، ۲۰۱۱). از این‌رو، تحقیقات بسیاری بر آگاهی ساکنان زمین متمرکز است و باورهای آنان را به این وضعیت بحرانی می‌سنجد.

یکی از مطالعاتی که این وضعیت محیط زیستی را هر چند سال یکبار پی‌گیری می‌کند پیمایش جهانی ارزش‌هاست که قسمتی را به ارزش‌های محیط زیستی اختصاص داده است. مطالعه مذکور همچنین امکان مقایسه بین کشورهای مختلف را نیز فراهم می‌کند. یکی از اولین مطالعات جهانی با استفاده از داده‌های WVS در مورد نگرانی محیط زیستی، بررسی اینگلهارت (۱۹۹۵) در مورد تفاوت در اولویت محیط زیستی بین کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه است. با مطرح شدن نظریه «ارزش‌های فرامادی» اینگلهارت و در پی آن نظریه «ارزش‌های ذهنی- مسائل عینی» هر دو نظریه مطالعات بسیاری را برای مقایسه اولویت در کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته و سنجش درستی و نادرستی ادعاهای این نظریات برانگیختند (مانند دیکمن و فرانزن، ۱۹۹۹؛ فرانزن، ۲۰۰۳؛ برچین، ۱۹۹۹؛ فرانزن و میر، ۲۰۱۰؛ گلیسن، ۲۰۰۷ به

نقل از جردن، ۲۰۱۰؛ دانلپ و مرتیگ، ۱۹۹۵؛ ایزراییل و لوینسون، ۲۰۰۴؛ تیموری و همکاران، ۲۰۱۱؛ دانلپ و یورک، ۲۰۰۸؛ دوروی، ۲۰۰۸).

البته، مطالعات دیگری نیز بر اساس اطلاعات WVS با اهداف دیگر انجام شده است؛ مانند مقایسه بین برخی کشورها یا بررسی وضعیت محیط زیستی برخی کشورها. در مورد وضعیت محیط زیستی ایرانیان تاکنون از این داده‌ها استفاده نشده است. البته، تاکنون مطالعات زیادی به بررسی متغیرهای محیط زیستی اعم از باورها، ارزش‌ها، نگرش، دانش و رفتارهای محیط زیستی در بین ایرانیان پرداخته‌اند (ملکی و کریم‌زاده، ۲۰۱۱؛ کلاتری و همکاران، ۲۰۰۷؛ ملکی و کریمی، ۱۳۹۰؛ عبداللهی، ۱۳۹۰؛ صالحی و کریم‌زاده، ۱۳۹۰؛ صالحی و امام‌قلی، ۱۳۹۱؛ صالحی، ۱۳۸۹؛ کریمی، ۱۳۸۹؛ اسماعیلی، ۱۳۸۷؛ عبداللهی، ۱۳۸۳) که همگی با نمونه‌های محدود یا شهروندان یک شهر، شهرستان، استان و حداکثر چند استان صورت گرفته‌اند و تاکنون تحقیقی در سطح ملی به بررسی وضعیت متغیرهای محیط زیستی مذکور، مشابه یا مرتبط در ایران نپرداخته است. اطلاعات موجود در پیمایش جهانی ارزش‌ها (WVS) در موج چهارم و پنجم اطلاعات مفیدی است که امکان بررسی برخی متغیرهای محیط زیستی را فراهم می‌کند.

با استفاده از اطلاعات جمع‌آوری شده در مورد حفاظت محیط زیست در WVS، تاکنون محققان مقیاس‌های متعدد و گاهی مشابه یا در برخی موارد با تفاوت‌های اندکی ساخته‌اند که نام‌های متفاوتی بر آن‌ها گذاشته شده است، از جمله مقیاس مشارکت زیست‌محیطی^۱، نگرش محافظ محیط زیست^۲، رضایت پرداخت برای محیط زیست^۳، اولویت به محیط زیست بیش از رشد^۴، انتخاب محصولات محیط زیستی^۵، همکاری با سازمان محیط زیست^۶، کنش محیط زیستی^۷، مشارکت برای ایجاد فداکاری اقتصادی^۸، نگرانی برای کیفیت محیط زیست محلی^۹، نگرانی برای کیفیت محیط زیست جهانی^{۱۰}. صرف نظر از تفاوت‌های اصلاح‌شناختی، آنچه در تمام این مقیاس‌ها مشترک است هدف مفهومی‌ای است که دنبال می‌کنند. سنجش حساسیت به

1. Willingness environmental
2. Pro- environmental attitude
3. Marginal willingness to pay for environmental
4. Environment a priority over growth
5. Choose environmental products
6. Contribute to environmental organization
7. Environmental action
8. Willingness to make economic sacrifices
9. Concern for local environmental quality
10. Concern for world environmental quality

محیط زیست که ما آن را در اصطلاح «محیط‌گرایی» می‌نامیم شامل اعلام آمادگی، تلاش و باور در مورد محیط زیست و نگرانی‌هایی در سطح محلی و جهانی برای مشکلات محیط زیستی است. گفتنی است این شاخص‌ها به لحاظ ظرافت‌های مفهومی بهتر است ادغام نشوند؛ همان‌طور که محققان دیگر این‌گونه عمل کرده‌اند. بدین ترتیب، مقیاس محیط‌گرایی شامل مشارکت زیست محیطی، نگرانی در مورد محیط زیست محلی، نگرانی در مورد محیط زیست جهانی و اولویت به محیط زیست در برابر رشد اقتصادی است که توضیحات مربوط به گویه‌های آن‌ها خواهد آمد.

این مطالعه سعی دارد نمایی از ارزش‌های محیط زیستی ایرانیان در سطح خرد و کلان را به تصویر بکشد. در سطح خرد، تعیین کند چه عواملی تبیین‌کننده محیط‌گرایی ایرانیان است. مطالعات بسیاری تاکنون به تبیین محیط‌گرایی افراد پرداخته‌اند و هر یک به برخی عوامل اشاره داشته‌اند. این تحقیق بررسی می‌کند آیا نظریه برانگیختگی هنجار شوارتز پیرامون گرایش‌های نوع‌دوستانه به رفتار طرفدار محیط زیست، محیط‌گرایی ایرانیان را تبیین می‌کند؟ کسانی که در طبقه‌بندی اینگلهارت از ارزش‌های فرامادی برخوردارند تا چه اندازه محافظ محیط زیست‌اند؟ دینداری و متغیرهای زمینه‌ای تا چه اندازه تبیین‌گرند؟ در سطح کلان، ایرانیان نسبت به دیگر کشورهای جهان در چه جایگاهی قرار دارند؟ آیا نظریه «ارزش‌های ذهنی - مسائل عینی» جایگاه ایرانیان را در جهان تبیین می‌کند؟

چارچوب نظری

تاکنون نظریه‌پردازان مختلف از زوایای گوناگون تلاش کرده‌اند عوامل تأثیرگذار بر محیط‌گرایی را در بین افراد تبیین کنند. در این نوشتار هدف پرداختن به تمامی این نظریات نیست. نظریات و تحقیقات مربوط به عوامل مؤثر بر محیط‌گرایی را می‌توان در قالب موارد زیر دسته‌بندی کرد که در این مطالعه به آن‌ها می‌پردازیم.

۱. ارزش‌های مادی و معنوی «شوارتز»

نظریه ارزش‌های انسانی اساسی «شوارتز» ده ارزش را برحسب انگیزه‌ای تعریف می‌کند که شالوده هر کدام است. این ارزش‌ها فراگیرند و به زعم شوارتز، مبتنی بر یک یا بیش از یک نیاز از سه نیاز کلی هستی بشوند و به برآوردن نیاز مربوط کمک می‌کنند. این نیازها عبارت‌اند از

نیازهای مربوط به ارگانیزم‌های زیستی، الزام‌های تعامل اجتماعی هماهنگ و نیازهای رفاهی و بقای گروه‌ها. به این ترتیب، هر کدام از ارزش‌های مورد نظر شوارتز، بسته به اینکه به دنبال برآوردن کدام نیازهایند و چه هدفی را دنبال می‌کنند، مجموعه‌ای از ارزش‌های خردتر را دربرمی‌گیرند. شوارتز (۲۰۰۶) ارزش‌های مذکور را چنین برمی‌شمارد: خودفرمانی^۱، انگیزش^۲، لذت‌جویی^۳، دستیابی^۴، قدرت^۵، امنیت^۶، همنوایی^۷، سنت^۸، خیرخواهی یا نوع‌دوستی^۹، عام‌گرایی یا جهان‌شمولی^{۱۰}.

نظریه شوارتز علاوه بر تعریف ارزش‌های بنیادین، ساختار پویای روابط بین ارزش‌ها را نیز تشریح می‌نماید، به این ترتیب که اعمال برخاسته از هر ارزش پیامدهایی را به دنبال دارد که با برخی ارزش‌ها در تضاد و با برخی دیگر در تجانس‌اند. برای مثال، دنبال کردن ارزش‌های دستیابی نوعاً در تضاد با ارزش‌های خیرخواهانه است، زیرا توجه به کسب موفقیت برای خود گرایش به مسدود کردن اعمالی دارد که هدفشان افزایش رفاه افراد نیازمند به کمک است. اما دنبال کردن ارزش‌های دستیابی و قدرت معمولاً با هم تطابق دارند. گرایش به کسب موفقیت برای خود و اعمالی که هدفشان تقویت موقعیت اجتماعی خود فرد و تسلط او بر دیگران است تقویت‌کننده یکدیگرند (شوارتز، ۲۰۰۶).

در کل می‌توان گفت، ارزش‌هایی چون عام‌گرایی، خیرخواهی و نیک‌اندیشی، احترام به سنت‌ها و عقاید مذهبی و همنوایی با اجتماع ارزش‌هایی معنوی و بقیه جزو ارزش‌های مادی‌اند. نظریه برانگیختگی هنجار شوارتز (۱۹۷۲، ۱۹۷۷) پیرامون گرایش‌های نوع دوستانه رفتار طرفدار محیط زیست با موفقیت به کار رفته است. این نظریه تأکید دارد که کنش‌های طرفدار محیط زیست در پاسخ به هنجارهای اخلاقی شخصی در مورد چنین کنش‌هایی رخ می‌دهد و اینکه این کنش‌ها در اشخاصی برانگیخته می‌شوند که معتقدند شرایط محیط زیستی تهدیداتی را

1. Self-direction
2. Stimulation
3. Hedonism
4. Achievement
5. Power
6. Security
7. Conformity
8. Tradition
9. Benevolence
10. Universalism

برای افراد دیگر، انواع (گونه‌های) دیگر یا بیوسفر ایجاد می‌کند. آگاهی از پیامدها (AC)^۱ و اینکه کنش‌های آغازگر می‌توانند این پیامدها را دفع کنند، تصور احساس مسئولیت نسبت به خود (AR)^۲ است. شواهد تأییدکننده، از مطالعات متمرکز بر طیف متنوعی از اعمال طرفدار محیط زیست ناشی می‌شود (دانلپ و ونلیر، ۱۹۷۸؛ بلک و استرن و الورس، ۱۹۸۵؛ دیتز و استرن، ۱۹۹۴؛ استرن و همکاران، ۱۹۹۵؛ نقل از استرن و همکاران، ۱۹۹۹).

دلایلی رفتار طرفدار محیط زیست را به انواع اساسی و ویژه ارزش‌ها پیوند می‌دهد. تاکنون محققان بسیاری بر مقیاس‌های ارزشی‌ای تأکید داشته‌اند که در تحقیق در سطح ملی شوارتز و همکارانش توسعه یافت. همچنین، محققان بسیاری نیز با استفاده از این مقیاس یا انجام اصلاحاتی بر آن‌ها برای تحقیق محیط زیستی از آن بهره برده‌اند. در این مطالعه رابطه ارزش‌های معنوی و مادی شوارتز با شاخص‌های محیط‌گرایی سنجیده می‌شود.

۲. ارزش‌های فرامادی اینگلهارت

خرد متعارف به مدت طولانی بر این ایده بود که نگرانی شهروندان به کیفیت محیط زیست به کشورهای ثروتمند محدود است. هم دانشگاهیان و هم سیاستمداران بر این فرض‌اند که ساکنان کشورهای فقیر با جلب رضایت مادی خود برای حمایت از ارزش‌های فرامادی به حفظ محیط زیست ترغیب خواهند شد (دانلپ و یورک، ۲۰۰۸). اینگلهارت، سردمدار این نظریه، معتقد است که به دنبال تحقق رفاه مادی و امنیت سازنده که دو نیاز زیرین و اساسی حیات بشری‌اند، چگونه خواست مردم از زندگی تغییر می‌کند و از مادی (رشد اقتصادی، حقوق بالا، امنیت شغلی) به فرامادی (کیفیت زندگی، درک عمومی، درآمد کمتر، حفاظت از محیط زیست) سوق می‌یابد (اینگلهارت، ۱۳۷۳: ۶۱). به زعم اینگلهارت، علل و استلزام‌های این تغییر پیچیده است، اما اصل اساسی آن به سادگی بیان می‌شود: مردم به نیازها و تهدیدهای آنی بیشتر توجه نشان می‌دهند تا چیزهایی که بعید و بی‌خطر به نظر می‌رسند.

در ۱۹۹۵ اینگلهارت مقاله‌ای در مورد حمایت عامه برای حفظ محیط زیست بر اساس نتایج ۱۹۹۰-۱۹۹۳ WVS منتشر کرد. اینگلهارت هرگز همبستگی بین مقیاس رفاه ملت‌ها و نگرش‌های جمع‌آوری شده در میان ملت‌ها را گزارش نکرد، تنها در جدولی درصدهایی از پاسخ‌های

---

1. Awareness of Consequences
2. Ascription of Responsibility to self

محافظ محیط زیست را برای هر کشور جمع‌آوری کرد. الگوی کلی واضح بود؛ روابط اندکی بین رفاه و بیان نگرانی محیط زیستی درون نمونه بزرگ ملت‌ها وجود داشت. اینگلهارت (۱۹۹۵) هر چند تبیینی از سطوح بالای نگرانی شهروندان برای محیط زیست روی تعدادی از کشورهای فقیر با WVS پیدا کرد ولی با این یافته‌ها پریشان نشد.

نظر به انتظار جهانی، حمایت توده از حفاظت محیط زیست به بیشتر شدن در کشورهای تمایل دارد که نسبتاً مسائل عینی جدی دارند، از جمله نشانه‌هایی از سطوح بالای آلودگی آب و آلودگی هوا. اینگلهارت ادامه داد این تنها بخشی از داستان است و سپس بحث کرد که حمایت عمومی برای محیط زیست با عوامل فرهنگی ذهنی به ویژه ارزش‌های فرامادی شکل می‌گیرد. او تأکید کرد کشورهای با سطح ارزش‌های فرامادی بالا رتبه بالایی در حمایت از محیط زیست دارند. بدین ترتیب، مسائل عینی و زمینه‌های ذهنی - هر دو - تأثیر دارند؛ نشانه‌های موجود بیانگر آن است که هر دو این عوامل به یک میزان مهم‌اند. در فرایندی که او تبیین دوم را به وجود آورد برچین (۱۹۹۹) ماهرانه اصطلاح «ارزش‌های ذهنی - مسائل عینی» (OPSV)^۱ را در محیط‌گرایی جهانی ایجاد کرد. در جنوب این مسئله از تجربه‌های مستقیم شهروندان از آلودگی و تخریب‌های دیگر محیط زیستی و در شمال از تجربه تغییر در ارزش‌های فرهنگی یا ذهنی ناشی شده است.

از نظر دانلپ و یورک (۲۰۰۸) مسئله با این تبیین اساساً غیرقابل ابطال و به طور برجسته‌ای ساده‌انگارانه است. اینگلهارت شرایط عینی آلودگی را به آلودگی آب و هوا به ویژه در سطح محلی محدود کرده است، در حالی که مسائل محیط زیستی چند بعدی است، شامل بهره‌کشی از منابع، فرسایش خاک، آلودگی‌ها، و به طور آشکار به سطح محلی محدود نیست.

همچنین، اینگلهارت بحث کرد که مسائل محیط زیستی در ملت‌های فقیر تهدیدهای «مادی‌گرایانه» برای سلامتی است، با دلالت ضمنی که احتمالاً در ملت‌های مرفه این قبیل مسائل بیشتر ناشی از «ارزش‌های فرامادی» و مسائل زیباشناختی شبیه حفاظت طبیعت است. این مسئله این نکته را که گها و مارتینز - الیر (۱۹۹۷: ۳۶) مطرح کردند نادیده گرفته است که مسائل محیط زیستی ابعاد مادی‌گرایانه و غیرمادی‌گرایانه در هر دو کشورهای فقیر و غنی دارند، حتی اگر محرک‌های مادی‌گرایانه برای محیط‌گرایی اخیراً بیشتر رایج است.

در حالی که ساکنان ملت‌های فقیر برای آلودگی‌هایی تحریک می‌شوند که سلامت آن‌ها را تهدید کند، اغلب برای اعتراض و به ویژه اعتراض به ضرورت منابع طبیعی برای معیشتشان گاهی به دلیل فرهنگ غیرمادی‌گرایانه‌شان و دلایل مذهبی و سنتی، مخالف تخریب محیط زیست می‌شوند. به عکس، نگرانی بیشتر در ساکنان کشورهای ثروتمند به دلیل آلودگی سمی آب، آلودگی صنعتی هوا و خطرات محیط زیستی دیگر و نیز حفاظت از طبیعت زیباست، همان‌طور که با رشد جنبش عدالت محیط زیستی در ایالات متحده انعکاس می‌یابد.

وقتی به مسائل جهانی مواردی مانند کاهش تنوع زیستی، تخریب لایه ازن و گرم شدن کره زمین را اضافه کنید مشکلات بین تهدیدات محیط زیستی مادی‌گرایانه و ملت‌های فقیر و نگرانی محیط زیستی در ملت‌های غنی حتی بیشتر غیرقابل دفاع می‌شود. با توجه به نقش پیچیده رسانه، علم، وساطت دولت، آموزش، و سازمان‌های محیط زیستی و افزایش آگاهی محلی، ملی و مسائل جهانی (دانلپ و یورک، ۲۰۰۸ به نقل از فرنک، ۱۹۹۹ و فراک و همکاران، ۱۹۹۷)، فرض اینکه ساکنان ملت‌های فقیر یا غنی نگرانی بیشتری به مسائل محیط زیستی دارند، ساده‌لوحانه می‌نماید. از نظر دانلپ و یورک (۲۰۰۸) این پدیده‌ای «محرک- پاسخ»^۱ در واکنش به آلودگی محلی قابل مشاهده همانند اینگلهارت است.

اگرچه ابطال تبیین «ارزش‌های ذهنی- مسائل عینی» اینگلهارت در آزمودن روابط بین رفاه ملی و سطح کلی شهروندان درباره نگرانی محیط زیستی دشوار است، برچین (۱۹۹۹) آزمون محدودشده بیشتری را توسعه داد. او بحث می‌کند که تبیین «ارزش‌های ذهنی- مسائل عینی» اینگلهارت دلالت ضمنی دارد که ساکنان کشورهای فقیر باید مسائل محیط زیستی را جدی‌تر از آنچه در کشورهای ثروتمند رخ می‌دهد ارزیابی کنند، به‌خصوص اینکه پیش‌تر احتمالاً سطح بالایی از آلودگی اجتماع را تجربه می‌کردند. اما اخیراً باید مسائل جهانی را به همان اندازه بیشتر جدی ارزیابی کنند. برچین (۱۹۹۹) از داده‌های پیمایشی HOP شامل فهرست دقیق‌تری از هر دو اجتماع و مسائل جهانی، فقط حمایت جزئی کرده است. همان‌طور که انتظار داشت شهروندان کشورهای فقیر مسائل محلی را به طور معناداری بیشتر از کشورهای ثروتمند جدی ارزیابی کردند. در این ارزیابی مسائل جهانی بین فقیر و غنی تفاوت معناداری نداشت. او استدلال کرد که این نتایج تبیین «ارزش‌های ذهنی- مسائل عینی» را در مورد شیوع جهانی نگرانی محیط

زیستی از بنیان خراب کرد. با نشان دادن اینکه ملت‌های فقیر بیشتر با مسائل عینی قابل مشاهده محلی نگران شده‌اند و نشان دادن نگرانی به مسائل جهانی شدیداً نامرئی، بدیهی است نتیجه ارزش‌های فرامادی نیست که در زمان کوتاهی در کشورهای فقیر عرضه شده است. برچین (۱۹۹۹) نتیجه گرفت با این بحث نگرانی محیط زیستی کشورهای فقیر بر اساس مجموعه وسیع‌تری از ارزش‌ها و کارهای مفیدی است که به سادگی از تجربه مستقیم ایجاد شده است (صالحی، ۲۰۱۰: ۳۶).

همان‌طور که پیش‌تر گفتیم، نظریه اینگلهارت با تحقیقات متعددی به چالش کشیده شد (دانلپ و مرتیگ، ۱۹۹۵؛ گل‌سین و مرتیگ، ۲۰۰۷؛ دانلپ و یورک، ۲۰۰۸؛ گیونز، ۲۰۱۰؛ علی بلی و یاغی، ۲۰۱۱). اولین آن‌ها مطالعه دانلپ و همکاران (۱۹۹۳) است که گزارش کردند نگرانی محیط زیستی در کشورهای در حال توسعه و توسعه نیافته مشابه هم بالاست و مهم‌ترین آن‌ها بررسی دانلپ و یورک (۲۰۰۸) با داده‌های مؤسسه ملی گالوپ است که در بررسی HOP ۲۴ کشور در سال ۱۹۹۲ جمع‌آوری شد. یافته‌های HOP نشان داد تناقض آشکار و اغلب منفی در ارتباط بین وفور ملی و نگرانی محیط زیستی وجود دارد. دانلپ و یورک با مقایسه سه موج WVS با HOP هنگامی که مقیاس‌های نگرانی‌های محیط زیستی مناسبی به کار گرفته شد به نتایج مشابهی دست یافتند. در این سه موج نیز نگرانی محیط زیستی به طور متناقضی با وفور ملی همبستگی داشت. نتایج کلی بررسی آن‌ها نشان داد نگرانی شهروندان برای محیط زیست نه به وفور ملی وابسته است و نه به ارزش‌های فرامادی مبتنی بر وفور ملی.

دانلپ و یورک (۲۰۰۸) معتقدند هم رشد فعالان محیط زیست حرفه‌ای و هم حمایت عامه از حفظ محیط زیست پدیده‌ای جهانی است و حتی اگر تاکنون محدود به کشورهای مرفه جهان بوده است، اکنون دیگر این‌گونه نیست.

بر اساس فرضیه‌های ارزش‌های فرامادی، رفاه در هر دو سطح ملی و فردی با محیط‌گرایی مرتبط است. تحقیقات مذکور در سطح بین‌ملتی نظریه اینگلهارت را سنجیده‌اند. برخی تحقیقات نیز نظریه‌های ارزش‌های فرامادی وی را در سطح افراد به آزمون کشیده‌اند. گیونز (۲۰۱۰) نظریه را در سطح ملی و فردی آزمود و یافته‌های وی نظریه اینگلهارت را حمایت نکرد. پلامین (۲۰۱۱) در سطح افراد بررسی کرد آیا ارزش‌های فرامادی پیش‌بینی‌کننده معناداری نگرش محیط زیستی افراد است و اینکه آیا رفاه فردی پیش‌بینی‌کننده معنادار نگرش محیط زیستی است و

اینکه آیا پیوستار رفاه پیش‌بینی‌کننده معنادار نگرش محافظ محیط زیست است، وقتی به طور هم‌زمان با ارزش‌های فرامادی در رگرسون قرار می‌گیرد؟ نتایج وی نشان داد رفاه همیشه پیش‌بینی‌کننده معنادار نگرش محافظ محیط زیست نیست و ارزش‌های فرامادی متغیر واسط روابط بین وفور و نگرش محافظ محیط زیست را میانجی‌گری نمی‌کنند.

با اذعان به این مسئله که ایران از جوامع مورد نظر اینگلهارت که معتقدند ارزش‌های فرامادی در آنها شکل گرفته است فاصله زیادی دارد با سنجش این نظریه در ایران البته در سطح فردی هم می‌توان وضعیت مناقشات مذکور را بررسی کرد (رابطه بین رفاه فردی و محیط‌گرایی). همچنین می‌توان بررسی کرد ارزش‌های فرامادی مورد نظر تا چه اندازه بر ارزش‌های محیط‌گرایی افراد تأثیر دارد.

۳. باورهای دینی

باورهای دینی و اعتقاد به خدا یکی از باورهای مؤثر بر رفتار، نگرش و دیگر باورهای بشر است. رابطه بین دین و محیط زیست را صاحب‌نظران بسیاری مانند براون تیلور و توماس بری مطرح کردند (کاظمی، ۱۳۸۹؛ حدادی، ۱۳۸۹). نقش و تأثیر دینداری بر نگرش‌های محیط زیستی مورد توجه برخی محققان قرار گرفت. البته، غالب آن‌ها در صدد آزمون نظریه «لینوایت» بودند. وایت معتقد است برخی ادیان همچون مسیحیت به علت انسان‌محور بودنشان، تسلط انسان بر طبیعت را مجاز می‌دانند. در مقابل، برخی صاحب‌نظران (نصر و همکاران، ۲۰۰۳ به نقل از کریمی، ۱۳۸۹؛ بتال و نوکل، ۱۳۸۹؛ جوادی آملی، ۱۳۸۶؛ محقق داماد، ۱۳۸۹) معتقدند در دین اسلام، آموزه‌های عملی فراوانی برای حفظ محیط و منابع طبیعی آن وجود دارد. نصر مسئله تعادل محیط زیستی را بر بستر دینی مطرح می‌کند. بر حسب نگاه جهان‌شناسانه وی، طبیعت، انسان، خدا و زمین نظامی متعادل و طبیعی دارند. نصر بحران محیط زیستی را بحرانی معنوی می‌داند و تأکید وی بر هدایت معنوی و روحانی است تا از طریق آن معنویت جایگزین مصرف‌زدگی شود (نوکل، ۱۳۸۹).

بتال (۲۰۰۳) معتقد است در مورد محیط‌گرایی، تفکر اسلامی معاصر بر پایه دو موضوع بنا شده است: اول، تأکید قرآن بر قوانین منطقی حاکم بر کیهان و نظم موجود در زندگی جانداران و نیز توجه به رسالت انسان به عنوان خلیفه خدا بر روی زمین. دوم، ویژگی‌های جغرافیایی محل ظهور اسلام که موجب تأکید این دین بر حفاظت از منابع طبیعی از جمله آب، درختان

میوه و چهارپایان شده است؛ دغدغه‌ای که مؤکداً در قرآن و احادیث انعکاس یافته است. عالمان دینی اسلام بر این اعتقادند که در دین حنیف الهی که در قالب شریعت‌های متنوع بر انبیای الهی تجلی یافت، شناخت اصول محیط زیستی و تحصیل آن و پرهیز از تخریب آن و سعی برای سالم‌سازی آن از بارزترین حقوق انسانی و نیز از روشن‌ترین تکالیف بشری به شمار می‌روند (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ۱۰۶).

نتایج حاصل از مطالعات مربوط به بررسی رابطه بین مذهب و محیط‌گرایی نشان می‌دهند علی‌رغم فرضیه‌های تحریک‌آمیز در رابطه با روابط علی میان این دو متغیر، تنها یک رابطه یافت شده است و آن رابطه ضعیف منفی بین محیط‌گرایی و عضویت در فرقه‌های بنیادگراست. برخی مطالعات نیز رابطه ضعیف مثبتی بین برخی سنجه‌های مشارکت مذهبی و محیط‌گرایی نشان دادند. ارتباطی نیز بین محیط‌گرایی و باورهای مذهبی خاص گزارش شده است، اما یافته‌های اخیر نتایج قبلی را تکرار نمی‌کند و این شبهه را نزد والکیر و همکاران (۱۹۹۷) ایجاد می‌کند که صحت یافته‌های قبلی محلی از اعراب ندارد (دایتز و همکاران، ۱۹۹۸ به نقل از کریمی، ۱۳۸۹). در ایران نیز برخی مطالعات در حوزه محیط زیست به بررسی این متغیر و رابطه آن با نگرش‌ها و رفتارهای محیط زیست‌گرایانه پرداخته‌اند. صالحی، و همکاران (۱۳۹۲) رابطه مثبت و معناداری بین میزان دینداری و میزان مشارکت افراد در مصرف بهینه آب یافتند. نتایج ملکی و کریمی (۱۳۹۰) نیز نشان داد رفتار مصرف آب افراد با میزان دینداری تبیین می‌شود. آموزه‌های عقیدتی و عملی دین اسلام انگیزه‌ای قوی برای صرفه‌جویی در مصرف آب ایجاد می‌کند. در ایران نیز که دین با ایدئولوژی اسلامی یکی از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی است و نقش محوری در جامعه دارد، آموزه‌های اسلام نقش بسیار ویژه‌ای در شکل‌دهی به نگرش‌های افراد ایفا می‌کند (آزادارمکی، ۱۳۹۱). با توجه به اهمیت دین در شکل‌دهی حیات اجتماعی - فرهنگی ایرانیان و بالتبع تأثیر آن بر رفتارهای مختلف آن‌ها، در این مطالعه به بررسی رابطه بین باورهای دینی و مقیاس‌های محیط‌گرایی می‌پردازیم.

۴. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی

اطلاعات جمع‌آوری شده در WVS حاوی چندین ویژگی پاسخگویان است که پیش‌بینی‌کننده‌های ارزش‌های محیط زیستی و نگرانی‌ها در مورد محیط زیست کشور استفاده می‌شود. ویژگی‌های

پاسخگویان به این دلیل در تحلیل‌های ما قرار دارند که تحقیقات بسیاری نشان داده است ویژگی‌های سطح فردی بر ارزش‌ها، نگرش‌ها و عملکردهای محیط زیستی افراد تأثیرگذارند (ملکی و کریم‌زاده، ۲۰۱۱؛ کلانتری و همکاران، ۲۰۰۷؛ عبداللهی، ۱۳۹۰؛ صالحی، ۱۳۹۰؛ صالحی، ۱۳۸۹؛ کریمی، ۱۳۸۹؛ اسماعیلی، ۱۳۸۷؛ عبداللهی، ۱۳۸۳). بررسی‌هایی نیز در میان کشورها با استفاده از داده‌های پیمایش جهانی ارزش‌ها نیز این امر را تأیید می‌کند (ایزراییل و جردن، ۲۰۱۰؛ لوینسون، ۲۰۰۴).

روش‌شناسی

روش تحقیق در این مقاله «تحلیل ثانویه»^۱ است؛ نوعی پژوهش اسنادی و مبتنی بر داده‌های موجود. همچنین، با اتخاذ رهیافت تطبیقی علاوه بر مطالعه وضعیت محیط‌گرایی در ایران، در صدد مقایسه آن با دیگر کشورهای جهان است. تحلیل‌ها بر اساس اطلاعات موجود در پیمایش جهانی ارزش‌های WVS (۲۰۰۵) موج پنجم صورت گرفته است. گروه بین‌المللی «بررسی ارزش‌های جهانی» از اواسط دهه ۱۹۸۰ فعالیت خود را آغاز کرد و ماحصل آن فراهم آمدن داده‌هایی است که امکان مقایسه‌ای ملی و فراملی را فراهم کرده است. این پروژه در پنج مرحله به اجرا درآمد که در دو مرحله آخر (سال‌های ۲۰۰۱-۲۰۰۰ و ۲۰۰۸-۲۰۰۵) اطلاعات خام مربوط به ایران جمع‌آوری شد. به دلیل جدیدتر و کامل‌تر بودن داده‌ها در موج پنجم از داده‌های این موج در این مطالعه استفاده شد.

در این مطالعه متغیر «محیط‌گرایی» با شاخص‌های متغیرهای وابسته این تحقیق سنجیده شد که عبارت‌اند از مشارکت در حفظ محیط زیست با استفاده از دو گویه «موافقت با پرداخت بخشی از درآمد برای حفظ محیط زیست»، «موافقت با افزایش مالیات‌ها به منظور حفظ محیط زیست» که هر دو گویه با کدهای ۱ برای کاملاً مخالف، ۲ مخالف، ۳ موافق، و ۴ کاملاً موافق نمره‌گذاری شد. برای امکان مقایسه با دیگر تحقیقات از دو گویه میانگین گرفته شد که دامنه تغییرات آن بین ۱ تا ۴ است. اولویت به محیط زیست در مقابل رشد اقتصادی بر اساس گویه مربوط مشخص کرد کد ۰ برای «اولویت به رشد اقتصادی و ایجاد شغل برای جوانان» و ۱ «اولویت به حفظ محیط زیست» است. نگرانی در مورد مسائل محیط زیستی جهانی بر اساس گویه‌های «نگرانی در مورد گرم شدن کره زمین»، «تنوع زیستی جهانی» و «کیفیت آب جهانی»

است. نگرانی در مورد مسائل محیط زیستی ایران بر اساس «نگرانی در مورد کیفیت آب محلی»، «کیفیت هوای محلی» و «نگرانی برای فاضلاب و زباله‌های محلی» است. سؤال‌های اخیر با کدهای ۱ اصلاً جدی نیست، ۲ خیلی جدی نیست، ۳ تا حدی جدی و ۴ خیلی جدی است مشخص شد. به منظور مقایسه با دیگر تحقیقات از میانگین گویه‌ها استفاده شد که دامنه تغییرات آن‌ها بین ۱ تا ۴ است. رابطه متغیرهای مذکور با ویژگی‌های پاسخگویان بررسی شد، شامل جنسیت با گروه مرجع (مرد=۱)، سن، سطح درآمد (به منظور سنجش سطح رفاه فردی)، وضعیت اشتغال با گروه مرجع (بیکاری=۱)، تحصیلات و اندازه شهر. رابطه متغیرهای وابسته با باورهای دینی، رفتارهای دینی، ارزش‌های مادی- فرامادی اینگلهارت، ارزش‌های مادی و معنوی شوارتز نیز سنجیده شد. باورهای دینی با پنج گویه مربوط به اعتقاد به خدا، زندگی پس از مرگ، روح انسان، جهنم و بهشت با پاسخ‌های «بلی» ۱ و «خیر» ۰ مشخص شد که دامنه آن از ۰ تا ۵ است. رفتارهای دینی با گویه‌های «نیرو و انرژی گرفتن از دین» و «اختصاص لحظاتی برای دعا» با پاسخ‌های «بلی» ۱ و «خیر» ۰ مشخص شد که دامنه آن از ۰ تا ۲ است.

یافته‌ها و نتایج تحقیق

ابتدا سیمایی از نمونه مورد مطالعه ایرانیان در پیمایش جهانی ارزش‌ها در موج پنجم ترسیم شد. این نمونه شامل ۲۶۶۷ نفر است که ۵۰/۱ درصد را مردان و ۴۹/۹ درصد را زنان تشکیل می‌دهند. ۴۹/۶ درصد در گروه سنی ۱۵-۲۹ سال، ۳۸/۸ در ۳۰-۴۹ سال و ۱۱/۳ درصد ۵۰ سال و بالاتر بود. ۱۸/۱ درصد به کار تمام وقت و ۶۳ درصد به کار نیمه وقت مشغول‌اند. ۱۶ درصد برای خود کار می‌کنند. ۴ درصد بازنشسته و ۲۸/۶ درصد زنان خانه‌دارند. ۸/۶ درصد دانشجوی یا دانش‌آموز و ۱۷/۸ درصد بیکارند. ۱۳/۴ درصد بی‌سوادند یا تحصیلات ابتدایی ناقصی دارند. ۳۳/۴ درصد تحصیلات غیردانشگاهی و ۵۳/۴ درصد تحصیلات دانشگاهی دارند. از نظر سیمای مفاهیم نظری در بین ایرانیان آماره‌ها در جدول ۱ آمده است. در مورد ارزش‌های فرامادی ۴۱/۹ درصد از نمونه ایرانیان مورد مطالعه مادی‌گرا، ۶/۷ درصد فرامادی‌گرا و ۴۸/۶ درصد نیز ترکیبی بودند.

جدول ۱. وضعیت متغیرهای مورد بررسی

متغیر	میانگین	چارک اول	چارک میانه	چارک دوم	نما	انحراف معیار	چولگی	کشیدگی
باور دینی	۴/۸۵	۵	۵	۵	۵	۰/۶۴	-۴/۸۸	۲۴/۶۷
اعتقاد به خدا	۹/۴۳	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱/۵۴	-۳/۵۷	۱۳/۷۹
رفتار دینی	۱/۸۹	۲	۲	۲	۲	۰/۵۳	-۳/۴۷	۱۲/۱۷
ارزش‌های مادی	۱۹/۲۱	۱۶	۱۹	۱۹	۱۸	۴/۴۳	-۰/۲۶	۰/۱۹
شوارتز								
ارزش‌های معنوی	۲۴/۶۱	۲۳	۲۵	۲۵	۲۵	۳/۵۱	-۰/۸۱	۱/۲۸
شوارتز								

آماره‌های متغیرهای وابسته در بین ایرانیان نیز در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. آماره‌های متغیرهای وابسته در ایران

متغیر	میانگین	چارک اول	چارک میانه	چارک دوم	نما	انحراف معیار	چولگی	کشیدگی
نگرانی در مورد کیفیت محیط زیست جهانی	۳/۶۱	۳/۳۳	۴	۴	۴	۰/۵۳	-۱/۷۲	۳/۶۵
نگرانی در مورد کیفیت محیط زیست ایران	۳/۵۸	۳/۳۳	۴	۴	۴	۰/۵۹	-۱/۷۳	۲/۹۶
شاخص مشارکت زیست محیطی	۲/۴۳	۲	۲/۳	۲/۳	۳	۰/۶۷	-۰/۱۹	-۰/۲۹
اولویت محیط زیست در برابر رشد اقتصادی	۰/۴۸	۰	۰	۰	۰	۰/۴۹	۰/۰۷	-۱/۹۹

به منظور بررسی رابطه بین متغیرهای مستقل و شاخص‌های محیط‌گرایی در میان ایرانیان ضریب همبستگی گرفته شد.

جدول ۳. ضرایب همبستگی بین ویژگی‌های پاسخگویان ایرانی و شاخص‌های محیط‌گرایی

ویژگی‌های پاسخگویان	نگرانی در مورد کیفیت محیط زیست جهانی	نگرانی در مورد کیفیت محیط زیست ایران	مشارکت زیست محیطی	اولویت محیط زیست در برابر رشد اقتصادی†
سن	۰/۰۱۴	۰/۰۲۴	۰/۰۴۸*	۰/۰۲۰
جنسیت (مردان=۱)د	۰/۰۱۳	۰/۰۲۱	-۰/۰۱۴	-۰/۰۲۸
سطح تحصیلات (۳) درجه از کم به زیاد)	۰/۰۳۱	-۰/۰۳۴	۰/۰۱۵	۰/۰۰۹
وضعیت اشتغال (بیکاری=۱)د	-۰/۰۳۳	-۰/۰۳۱	-۰/۰۳۶	-۰/۰۴۴*
درآمد (۱۰) درجه از کم به زیاد)	-۰/۰۱۱	۰/۰۲۱	۰/۰۴۰	۰/۰۱۹
اندازه شهر (۸) درجه از کم به زیاد)	۰/۰۵۷**	۰/۰۰۰	۰/۰۴۳*	۰/۰۱۶
باور دینی	۰/۰۵۱**	۰/۰۱۹	-۰/۰۲۷	۰/۰۱۹
اعتقاد به خدا	۰/۱۰۸**	۰/۰۷۸**	۰/۰۶۸**	۰/۰۵۲**
رفتار دینی	۰/۰۷۰**	۰/۰۲۹	۰/۰۹۰**	۰/۰۴۴**
ارزش‌های مادی	۰/۰۱۲	۰/۰۴۳*	۰/۰۲۴	-۰/۰۹۰**
شوارتز				
ارزش‌های معنوی	۰/۲۲۲**	۰/۱۰۶**	۰/۲۴۱**	۰/۰۹۰**
شوارتز				
ارزش‌های فرامادی	-۰/۰۰۴	-۰/۰۲۷	۰/۰۰۸	۰/۰۴۰
اینکلهارت				

** P < ۰/۰۱ * P < ۰/۰۵

متغیرهای مذکور برای اهداف تحلیلی به متغیرهای dummy variable دو گروهی تبدیل شدند. جنسیت با گروه مرجع مرد، به مرد کد (۱) و به زن کد (۰) داده شد. وضعیت اشتغال مختلف به دو گروه بیکاران (۱) و دیگر وضعیت‌ها (۰)، پاسخ‌ها در متغیر اولویت به محیط زیست بین ۰ (اولویت به رشد اقتصادی) و ۱ (اولویت به حفظ محیط زیست) است.

نتایج ضریب همبستگی میان متغیرهای مستقل تحقیق و متغیرهای وابسته تحقیق شاخص‌های محیط‌گرایی‌اند در (جدول ۳). نتایج نشان می‌دهد اندازه شهرها، باورهای دینی،

اعتقاد به خدا، رفتار دینی و ارزش‌های معنوی شوارتز رابطه مثبت و معناداری با سطح نگرانی افراد در مورد کیفیت محیط زیست جهانی دارد. این رابطه با ۹۹ درصد اطمینان احتمالاً در بین ایرانیان نیز وجود دارد. بدین صورت افرادی که در شهرهای بزرگ زندگی می‌کنند، باور و رفتارهای دینی و ارزش‌های معنوی قوی‌تری دارند. نگرانی بیشتری نیز در مورد کیفیت محیط زیست جهانی دارند. در مورد نگرانی در مورد کیفیت محیط زیست محلی (ایران) اعتقاد به خدا، ارزش‌های مادی و معنوی شوارتز رابطه مثبت و معناداری با این شاخص داشتند. در مورد شاخص مشارکت محیط زیستی، افراد مسن‌تر نسبت به جوانان تمایل به مشارکت محیط زیستی بیشتری داشتند. ساکنان شهرهای بزرگ، افراد مذهبی که اعتقاد عمیق‌تر به خدا دارند و رفتارهای دینی را بیشتر انجام می‌دهند مشارکت قوی‌تری داشتند. همچنین، ارزش‌های معنوی شوارتز نیز همبستگی مثبت معناداری با مشارکت محیط زیستی دارد.

در شاخص اولویت به محیط زیست در برابر رشد اقتصادی با توجه به اینکه متغیر وضعیت اشتغال به متغیر ساختگی تبدیل شده بود و گروه مرجع بیکاران بودند، رابطه منفی و معناداری بین اولویت به محیط زیست و بیکاری وجود داشت. بدین ترتیب، با توجه به اینکه در این گویه رشد اقتصادی و ایجاد شغل برای افراد در مقابل محیط زیست قرار گرفته دور از انتظار نیست که بیکاران، ایجاد شغل را به محیط زیست ترجیح دهند. در این متغیر اعتقاد به خدا، رفتارهای دینی و ارزش‌های معنوی شوارتز رابطه مثبت و معناداری با اولویت به محیط زیست داشتند، ولی ارزش‌های مادی شوارتز رابطه منفی و معناداری داشتند که با انتظارات مطابقت دارد. ارزش‌های فرامادی اینگلهارت نیز با اولویت به محیط زیست رابطه مثبت و معناداری دارد.

به منظور بررسی اینکه کدام یک از متغیرهای مستقل پیش‌بینی‌کننده قوی‌تری برای متغیرهای وابسته‌اند از رگرسیون چندگانه به روش گام به گام استفاده شد تا علاوه بر تعیین متغیرهای پیش‌بین، تعیین شود کدام متغیر بیشترین تأثیر را دارد. نتایج نشان داد در مورد نگرانی به کیفیت محیط زیست جهانی ارزش‌های معنوی شوارتز ($Beta=0/207$)، اندازه شهر ($Beta=0/060$)، اعتقاد به خدا ($Beta=0/076$) و باورهای دینی ($Beta=0/048$) به ترتیب بیشترین تأثیر را دارند. به عبارت دیگر، روی هم رفته ۵/۵ درصد از تغییرات در مورد نگرانی در مورد کیفیت محیط زیست جهانی ناشی از متغیرهای مذکور است.

جدول ۴. متغیرهای پیش‌بینی‌کننده مدل‌های رگرسیون چندگانه متغیرهای وابسته

متغیرهای پیش‌بینی‌کننده	معادله ۱				معادله ۲				معادله ۳			
	نگرانی در مورد کیفیت محیط زیست جهانی				نگرانی در مورد کیفیت محیط زیست ایران				مشارکت زیست محیطی			
	sig	Beta	s.e	B	sig	Beta	s.e	B	sig	Beta	s.e	B
ارزش‌های معنوی شوارتز	۰/۰۰۰	۰/۲۰۷	۰/۰۱۶	(۱) ۰/۰۷۵	۰/۰۰۰	۰/۰۸۴	۰/۰۱۹	(۱) ۰/۳۶۴	۰/۰۰۰	۰/۱۷۲	۰/۰۴۵	(۱) ۰/۳۶۴
ارزش‌های مادی شوارتز	--	--	--	(۳) ۰/۰۳۲	۰/۰۳۱	۰/۰۴۶	۰/۰۱۵	(۲) -۰/۱۵۰	۰/۰۰۰	-۰/۰۹۱	۰/۰۳۵	(۲) -۰/۱۵۰
اعتقاد به خدا	۰/۰۰۱	۰/۰۷۶	۰/۰۰۸	(۲) ۰/۰۳۷	۰/۰۰۲	۰/۰۶۷	۰/۰۰۹	--	--	--	--	--
سطح درآمد	--	--	--	--	--	--	--	(۳) ۰/۱۸۰	۰/۰۰۵	۰/۰۶۱	۰/۰۶۴	(۳) ۰/۱۸۰
تحصیلات دانشگاهی	--	--	--	--	--	--	--	(۴) ۰/۱۶۵	۰/۰۲۲	۰/۰۴۹	۰/۰۷۲	(۴) ۰/۱۶۵
اندازه شهر	۰/۰۰۵	۰/۰۶۰	۰/۰۲۳	(۲) ۰/۰۶۶	--	--	--	--	--	--	--	--
باورهای دینی	۰/۰۳۱	۰/۰۴۸	۰/۰۹۱	(۴) ۰/۱۹۷	--	--	--	--	--	--	--	--
ضریب ثابت	--	--	--	۲/۸۳	--	--	--	۶/۲۲	--	--	--	۶/۲۲
R	--	--	--	۰/۱۲۲	--	--	--	۰/۱۹۶	--	--	--	۰/۲۳۵
R ²	--	--	--	۰/۰۱۵	--	--	--	۰/۰۳۸	--	--	--	۰/۰۵۵
sig	--	--	--	۰/۰۰۰	--	--	--	۰/۰۰۰	--	--	--	۰/۰۰۰

یادداشت: شماره‌های داخل پرانتز ترتیب قرارگرفتن متغیر پیش‌بین در مدل رگرسیون متغیر وابسته مورد نظر است.

در مورد نگرانی به کیفیت محیط زیست ایران از مجموع متغیرهای مستقل، ارزش‌های معنوی شوارتز، اعتقاد به خدا و ارزش‌های مادی شوارتز به ترتیب حائز شرایط لازم برای ورود به معادله شدند و ضرایب رگرسیونی آن‌ها به ترتیب ۰/۰۸۴، ۰/۰۶۷، ۰/۰۴۶ است. برای مشارکت محیط زیستی نیز ابتدا ارزش‌های معنوی شوارتز (Beta=۰/۱۷۲)، سپس ارزش‌های مادی (Beta=-۰/۰۹۱)، سطح درآمد (Beta=۰/۰۶۱) و داشتن تحصیلات دانشگاهی

(Beta=۰/۰۴۹) پیش‌بینی‌کننده‌های قوی‌تری برای این شاخص بوده‌اند و روی هم رفته ۳/۸ درصد از واریانس در مشارکت محیط زیستی را تبیین می‌کنند.

طبق جدول ۴، سه معادله رگرسیون را برای سه معادله مذکور به شرح زیر می‌توان نوشت :

$$y = ۲/۷۴ + (۰/۲۰)x_1 + (۰/۰۶)x_2 + (۰/۰۷)x_3 + (۰/۰۴)x_4$$

نگرانی در مورد کیفیت محیط زیست جهانی = y

x_۱ = ارزش‌های معنوی شوارتز

x_۲ = اندازه شهر

x_۳ = اعتقاد به خدا

x_۴ = باورهای دینی

$$y = ۲/۸۳ + (۰/۰۸)x_1 + (۰/۰۶)x_2 + (۰/۰۴)x_3$$

نگرانی در مورد کیفیت محیط زیست ایران = y

x_۱ = ارزش‌های معنوی شوارتز

x_۲ = اعتقاد به خدا

x_۳ = ارزش‌های مادی شوارتز

$$y = ۶/۲۲ + (۰/۱۷)x_1 + (-۰/۰۹)x_2 + (۰/۰۶)x_3 + (۰/۰۴۹)x_4$$

مشارکت محیط زیستی = y

x_۱ = ارزش‌های معنوی شوارتز

x_۲ = ارزش‌های مادی شوارتز

x_۳ = سطح درآمد

x_۴ = تحصیلات دانشگاهی

محیط‌گرایی ایرانیان در مقایسه با دیگر کشورهای جهان

جدول ۵ میانگین نگرانی به محیط زیست محلی را در ۴۸ کشور جهان نشان می‌دهد. ایرانیان با میانگین ۳/۵۸ با مردم کشورهای مالی (۳/۵۳) و ایتوپی (۳/۵۹) نسبت به وضعیت محیط زیستی محلی میزان نگرانی مشابهی دارند. تاحدودی کشورهایی چون مصر، مراکش و بورکینافاسو نگران‌ترین مردم در دنیایند. مردم کشورهای سوئد (۱/۵۲)، نروژ (۱/۷۸)، آلمان (۱/۹۱) و فنلاند

(۱/۹۴) در میان کشورهای مورد مطالعه کمترین نگرانی را در مورد محیط زیست کشورشان داشتند.

جدول ۵. میانگین نگرانی در مورد محیط زیست محلی در کشورها مختلف جهان

کشور	نگرانی در مورد محیط زیست محلی	انحراف معیار	کشور	نگرانی در مورد محیط زیست محلی	انحراف معیار
سوئد	۱/۵۲	۰/۷۱	مکزیک	۲/۹۵	۰/۸۶
نروژ	۱/۷۸	۰/۹۷	جهان	۲/۹۵	
آلمان	۱/۹۱	۰/۹۸	روآندا	۳/۰۳	۰/۸۹
فنلاند	۱/۹۴	۰/۹۸	افریقای جنوبی	۳/۱۱	۰/۹۸
اسلونی	۲/۲۳	۰/۹۱	غنا	۳/۱۲	۰/۸۱
تایوان	۲/۲۵	۰/۷۶	لهستان	۳/۱۵	۰/۸۵
چین	۲/۳۱	۰/۹۲	اندونزی	۳/۱۸	۰/۷۸
سوئیس	۲/۳۲	۱/۰۹	هند	۳/۱۹	۰/۸۳
ایتالیا	۲/۳۳	۰/۹۱	گرجستان	۳/۲۶	۰/۸۶
ترینیداد و توباگو	۲/۳۵	۰/۹۴	قبرس	۳/۳۳	۰/۹۱
کانادا	۲/۳۸	۱/۰۴	بلغارستان	۳/۳۴	۰/۸۲
تایلند	۲/۴۸	۱/۰۴	مولداوی	۳/۳۷	۰/۷۲
کره جنوبی	۲/۴۹	۰/۶۲	اردن	۳/۴۴	۰/۷۰
اوروگوئه	۲/۵۰	۱/۱۵	صربستان	۳/۴۵	۰/۷۰
ژاپن	۲/۵۳	۰/۷۹	اوکراین	۳/۴۶	۰/۶۸
استرالیا	۲/۶۲	۱/۰۸	ترکیه	۳/۴۷	۰/۸۰
رومانی	۲/۶۸	۱/۰۳	آرژانتین	۳/۴۸	۰/۸۲
آندورا	۲/۷۲	۰/۸۴	پرو	۳/۵۳	۰/۷۵
ویتنام	۲/۷۶	۱/۰۴	مالی	۳/۵۳	۰/۸۴
شیلی	۲/۸۱	۱/۰۱	ایران	۳/۵۸	۰/۵۹
ایالات متحده	۲/۸۲	۰/۹۸	اتیوپی	۳/۵۹	۰/۵۸
زامبیا	۲/۸۸	۰/۸۰	مراکش	۳/۶۲	۰/۵۴
برزیل	۲/۸۸	۰/۹۸	بورکینافاسو	۳/۷۱	۰/۵۵
مالزی	۲/۸۹	۰/۷۷	مصر	۳/۹۲	۰/۲۴

جدول ۶ حاوی میانگین نگرانی در مورد محیط زیست جهانی در ۴۹ کشور جهان است. با توجه به جدول، بالاترین میزان نگرانی متعلق به مردم آرژانتین است. میانگین نگرانی ایرانیان ۳/۶۲ است. کمترین نگرانی‌ها متعلق به کشورهای تایلند، زیمباوه، مالزی، رواندا و اردن است.

جدول ۶. میانگین نمره مقیاس نگرانی در مورد محیط زیست جهانی در کشورهای جهان

کشور	نگرانی در مورد محیط زیست جهانی	انحراف معیار	کشور	نگرانی در مورد محیط زیست جهانی	انحراف معیار
تایلند	۲/۹۳	۰/۶۰	مولداوی	۳/۵۶	۰/۵۰
زامبیا	۲/۹۷	۰/۸۰	نروژ	۳/۵۷	۰/۵۱
مالزی	۳/۱۷	۰/۶۰	مراکش	۳/۵۶	۰/۶۰
رواندا	۳/۲۰	۰/۷۸	برزیل	۳/۵۹	۰/۴۷
اردن	۳/۲۳	۰/۸۰	مالی	۳/۶۱	۰/۶۷
چین	۳/۲۵	۰/۶۵	سوئد	۳/۶۱	۰/۴۵
هند	۳/۲۵	۰/۷۸	ایران	۳/۶۲	۰/۵۳
اندونزی	۳/۲۷	۰/۷۲	بلغارستان	۳/۶۳	۰/۵۳
آلمان	۳/۲۹	۰/۵۷	اروگوئه	۳/۶۳	۰/۶۲
غنا	۳/۳۰	۰/۷۰	استرالیا	۳/۶۳	۰/۴۷
افریقای جنوبی	۳/۳۴	۰/۸۰	پرو	۳/۶۴	۰/۵۲
ایالات متحده	۳/۳۵	۰/۶۵	مصر	۳/۶۵	۰/۴۴
رومانی	۳/۳۷	۰/۶۸	ایتالیا	۳/۶۶	۰/۴۳
کره جنوبی	۳/۴۱	۰/۴۸	کانادا	۳/۶۶	۰/۴۶
فنلاند	۳/۴۲	۰/۵۴	صربستان	۳/۶۷	۰/۵۵
اتیوپی	۳/۴۳	۰/۶۵	مکزیک	۳/۶۹	۰/۵۵
سوئیس	۳/۴۴	۰/۵۲	قبرس	۳/۷۱	۰/۴۷
ویتنام	۳/۴۶	۰/۵۷	بورکینافاسو	۳/۷۲	۰/۴۷
جهان	۳/۵۰	۰/۶۱	اندورا	۳/۷۲	۰/۴۲
تایوان	۳/۵۲	۰/۵۴	اسپانیا	۳/۷۴	۰/۴۵
اوکراین	۳/۵۴	۰/۵۰	ترینیداد و توباگو	۳/۷۵	۰/۴۴
ژاپن	۳/۵۵	۰/۴۶	شیلی	۳/۷۵	۰/۴۲
گرجستان	۳/۵۵	۰/۵۸	ترکیه	۳/۸۳	۰/۴۰
لهستان	۳/۵۵	۰/۵۱	آرژانتین	۳/۸۴	۰/۴۰
اسلووانی	۳/۵۵	۰/۵۲			

جدول ۷ میانگین نمره مقیاس مشارکت محیط زیستی را در کشورهای جهان نشان می‌دهد. میانگین مشارکت محیط زیستی ایرانیان ۲/۵۱ بیان شده است. مردم ویتنام با میانگین ۳/۰۲ و چین ۲/۸۲ بالاترین آمادگی را برای مشارکت محیط زیستی اعلام کردند. مردم آلمان، مراکش و مصر به ترتیب با ۱/۹۶، ۱/۹۷ و ۱/۹۸ پایین‌ترین میانگین مشارکت را کسب کردند.

جدول ۷. میانگین نمره مقیاس مشارکت محیط زیستی در کشورهای جهان

کشور	مشارکت زیست محیطی	انحراف معیار	کشور	مشارکت زیست محیطی	انحراف معیار
آلمان	۱/۹۶	۰/۷۴	صربستان	۲/۴۶	۰/۵۳
مراکش	۱/۹۷	۰/۶۶	استرالیا	۲/۴۷	۰/۶۸
مصر	۱/۹۸	۰/۷۰	کره جنوبی	۲/۵۰	۰/۵۲
رومانی	۲	۰/۷۳	ایران	۲/۵۱	۰/۵۰
اسپانیا	۲/۰۸	۰/۶۱	ژاپن	۲/۵۱	۰/۶۶
اوکراین	۲/۱۱	۰/۶۳	فنلاند	۲/۵۲	۰/۶۷
آرژانتین	۲/۱۵	۰/۶۷	اسلوانی	۲/۵۲	۰/۶۵
اروگوئه	۲/۱۵	۰/۵۶	کانادا	۲/۵۴	۰/۶۳
لهستان	۲/۱۸	۰/۷۲	گواتمالا	۲/۵۵	۰/۶۲
ایتالیا	۲/۲۱	۰/۵۷	هنگ کنگ	۲/۵۶	۰/۴۵
اردن	۲/۲۳	۰/۶۶	سوئیس	۲/۵۶	۰/۶۹
برزیل	۲/۲۴	۰/۶۲	قبرس	۲/۵۶	۰/۶۷
شیلی	۲/۲۶	۰/۷۱	پرو	۲/۵۷	۰/۴۹
آفریقای جنوبی	۲/۲۷	۰/۷۲	هند	۲/۶۲	۰/۶۳
زامبیا	۲/۳۰	۰/۷۰	ترکیه	۲/۶۴	۰/۵۶
بلغارستان	۲/۳۰	۰/۷۰	مکزیک	۲/۶۶	۰/۵۰
زلاند نو	۲/۳۰	۰/۶۱	تایلند	۲/۶۷	۰/۴۱
مالزی	۲/۳۲	۰/۵۴	بورکینافاسو	۲/۶۸	۰/۶۲
ایالات متحده	۲/۳۶	۰/۶۴	نروژ	۲/۷۱	۰/۸۶
اندونزی	۲/۳۷	۰/۴۸	تایوان	۲/۷۲	۰/۵۵
مولداوی	۲/۳۹	۰/۶۶	مالی	۲/۷۳	۰/۶۰
گرجستان	۲/۴۰	۰/۷۰	اتیوپی	۲/۷۳	۰/۶۵
ترینیداد و توباگو	۲/۴۳	۰/۵۸	سوئد	۲/۷۷	۰/۵۷
آندورا	۲/۴۳	۰/۶۱	غنا	۲/۸۰	۰/۶۵
جهان	۲/۴۳	۰/۶۷	چین	۲/۸۲	۰/۵۳

بحث و نتیجه‌گیری

در حوزه جامعه‌شناسی محیط زیست و مطالعه باورها، ارزش‌ها، دانش و رفتارهای محیط زیستی ایرانیان بیشتر مطالعات بر نمونه‌های محدود صورت گرفته‌اند و تاکنون تحقیقی در سطح ملی به بررسی وضعیت متغیرهای محیط زیستی مذکور، مشابه یا مرتبط در ایران نپرداخته است. اطلاعات موجود در پیمایش جهانی ارزش‌های WVS در موج پنجم اطلاعات مفید و کاملی است که امکان بررسی برخی متغیرهای محیط زیستی را در سطح خرد و کلان فراهم می‌کند و تصویری از وضعیت ارزش‌های محیط زیستی ایرانیان ارائه می‌دهد. همچنین، جایگاه ایرانیان را در بین دیگر کشورهای جهان مشخص می‌کند.

محققان در تبیین محیط‌گرایی افراد عوامل متعددی را شناسایی کرده‌اند. پرداختن به همه عوامل در یک تحقیق امکان‌پذیر نیست. تحقیق حاضر بر مبنای نظریات و تحقیقات پیشین عواملی را برگزیده است. از نظریه برانگیختگی هنجار شوارتز، ارزش‌های مادی و معنوی مورد نظر شوارتز؛ از نظریه ارزش‌های فرامادی (در سطح ملی و فردی) اینگلهارت، ارزش‌های فرامادی مورد نظر وی؛ از نصر و همکاران (۲۰۰۳)، بتال (۲۰۰۳)، نوکل (۱۳۸۹)، جوادی (۱۳۸۶) و محقق داماد (۱۳۸۹)، دینداری برای تبیین ارزش‌های محیط‌گرایی ایرانیان برگزیده شد.

نتایج حاصل حاکی از آن است که ارزش‌های معنوی شوارتز قوی‌ترین تبیین‌کننده محیط‌گرایی ایرانیان است که استرن و همکاران (۱۹۹۵ و ۱۹۹۸) و کارپ (۱۹۹۶) نیز پیرامون گرایش‌های نوع‌دوستانه به رفتار طرفدار محیط زیست با موفقیت از این نظریه بهره برده‌اند. اعتقاد به خدا تبیین‌کننده دیگری است که در اولویت قرار گرفت. علاوه بر تأیید نظریه نصر و همکاران (۲۰۰۳)، بتال (۲۰۰۳)، و نوکل (۱۳۸۹)، تحقیق حاضر با تحقیق جوادی (۱۳۸۶)، محقق داماد (۱۳۸۹)، و کریمی (۱۳۸۹) که تأثیر دینداری بر نگرش به مصرف آب را نشان دادند همسوست.

مقایسه وضعیت ایران در شاخص نگرانی کیفیت محیط زیست محلی نشان‌دهنده نگرانی بالای ایرانیان نسبت به دیگر کشورهای جهان به ویژه با کشورهای توسعه‌یافته‌ای مانند سوئد، نروژ و فنلاند است. شایان توجه است که کشورهای اسکاندیناوی به ویژه سوئد همچنین آلمان (سلامت نیوز، ۱۳۸۶) به موازات رشد اقتصادی چشمگیر، بیشترین فعالیت را برای محافظت

آب‌وهوا انجام داده‌اند و به محافظت از محیط زیست در جهان شهرت دارند. در زمینه محیط زیست محلی نیز با فعالیت‌های سودمندی که انجام داده‌اند کمترین نگرانی را نسبت به مردم دیگر کشورها دارند. به بیان دیگر، توانسته‌اند با عمل ثابت کنند که توسعه پایدار جامعه، بدون تخریب محیط زیست امکان‌پذیر است.

با توجه به وضعیت بحرانی محیط زیست ایران و شهرت محیط زیست پاک سوئد و الگوی برتری که در حفاظت از محیط زیست این کشور به جهانیان معرفی کرده است، نظریه «مسائل عینی ارزش‌های ذهنی» اینگلهارت به نظر می‌رسد تبیین‌کننده این جایگاه و تفاوت است. با کنار هم گذاشتن نتایج جدول‌های ۴ و ۵ شاید بتوان با اطمینان بیشتر نظریه «مسائل عینی- ارزش‌های ذهنی» را تبیین‌گر دانست، به خصوص که در نگرانی کیفیت محیط زیست جهانی، میانگین ایران به کشور سوئد بسیار نزدیک است.

با توجه به نتایج جدول ۶ میانگین مشارکت محیط زیستی در ایران به کشورهای ژاپن و کره جنوبی نزدیک و از سطح جهانی بالاتر است. از سویی کشور آلمان پایین‌ترین میانگین را داراست و ویتنام و چین بالاترین میانگین را دارند. احتمالاً وضعیت منحصر به فرد فرهنگی ویژه این کشورها یا به طور کلی وضعیت خاص و ویژه فرهنگی هر کشور در زمینه مشارکت شهروندان در مسائل دیگر نیز در این امر دخیل است که به آن پرداخته نشده است و از محدودیت‌های این مطالعه است.

به‌طور کلی، همان‌طور که صالحی (۱۳۸۹) نشان داد الگوی اجتماعی غالب نسبت به محیط زیست در بین ایرانیان مبتنی بر باورهای حامی محیط زیست است. این امر هم برای سیاست‌گذاران داخلی نشانه مطلوبی برای اجرای سیاست‌های حامی محیط زیست است که قطعاً هم‌گامی و مشارکت مردمی را در پی دارد؛ و هم ایران را هم‌پیمان بالقوه‌ای پیش روی سازمان‌های بین‌المللی حفظ منابع طبیعی و محیط زیست قرار می‌دهد.

منابع

- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۹۱)، بنیان‌های فکری نظریه جامعه ایرانی، تهران: نشر علمی.
- اینگلهارت، رونالد (۱۳۷۳)، تحول فرهنگی در جامعه صنعتی پیشرفته، ترجمه مریم وتر، تهران: انتشارات کویر.
- اسماعیلی، فرزانه (۱۳۸۶)، بررسی نگرش محیط زیستی دانش‌آموزان سوم دبیرستان شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه پیام نور مرکز تهران.
- پارسینت (۲۰۱۳)، محیط زیست سوئد، جایی برای همه، <http://parsnytt.com>
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۶)، اسلام و محیط زیست، قم: مرکز چاپ و نشر اسراء.
- حدادی، محسن (۱۳۸۹)، «اولین اثر مرجع در عرصه دین و محیط زیست»، ماهنامه اخبار ادیان، سال هشتم، شماره ۱: ۲۶-۲۷.
- سلامت نیوز (۱۳۸۶)، آلمان الگوی حفاظت از محیط زیست برای سایر کشورها، کد خبر ۳۳۱۳.
- صالحی، صادق (۱۳۸۹)، «نگرش جدید نسبت به محیط زیست و مصرف انرژی»، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات و ارتباطات، سال ششم، ش ۲۰، تهران: ۱۹۷-۲۱۶.
- صالحی، صادق و لقمان امامقلی (۱۳۹۱)، «مطالعه تجربی رابطه آگاهی و رفتارهای زیست محیطی»، مسایل اجتماعی ایران، سال ۳، شماره ۱: ۱۲۱-۱۴۷.
- صالحی، صادق (۱۳۹۰)، «رفتارهای زیست محیطی، دانش محیط زیستی و تحصیلات»، مجله علوم تربیتی دانشگاه شهید چمران اهواز، دوره ۶، ش ۳ و ۴: ۲۰۱-۲۲۰.
- صالحی، صادق، عبدالحسین کلاتتری، و مهشید طالبی صومعه سرائی (۱۳۹۲)، بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر صرف آب خانگی (مطالعه موردی: زنان متأهل ساکن در شهر اصفهان)، اولین همایش ملی بحران آب، اصفهان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.
- صالحی، صادق و سارا کریمزاده (۱۳۹۰)، بررسی رابطه دانش زیست محیطی و رفتارهای زیست محیطی، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال هفتم، ش ۲۴، صص ۱۵۹-۱۷۵.
- عبداللهی، عظیمه‌السادات (۱۳۸۳)، بررسی آگاهی، نگرش و رفتار محیط زیستی شهروندان اصفهان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده، اصفهان: دانشگاه آزاد اسلامی دهقان.
- عبداللهی، عظیمه‌السادات (۱۳۹۰)، بررسی برخی عوامل مؤثر بر رفتار محیط زیستی شهروندانی اصفهان، طرح پژوهشی، اصفهان: دانشگاه پیام نور.
- فاضلی، محمد (۱۳۹۱)، «جامعه‌شناسی تعهد زیست محیطی»، همشهری ماه، شماره ۱۰۰: ۲۶-۲۹.

- کاظمی، جمال (۱۳۸۹)، «نگاهی به آراء توماس بری، بنیانگذار الهیات زیست محیطی: روایت نو از دین، زمین و زندگی»، *ماهنامه اخبار ادیان*، سال هشتم، شماره ۱: ۱۹-۲۵.
- کریمی، لیلا (۱۳۸۹)، *بررسی عوامل جامعه‌شناختی مؤثر بر رفتار محیط زیستی (با تکیه بر رفتار مصرف آب)*، پایان نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه پیام نور مرکز پرند.
- محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۸۹)، «الهیات محیط زیست»، *ماهنامه اخبار ادیان*، سال هشتم، شماره ۱: ۳۸-۴۵.
- ملکی، امیر (۱۳۸۴)، *بررسی نظام ارزشی جامعه ایران با تأکید بر نظریه نظام ارزشی رونالد اینگلهارت*، رساله دکتری، دانشگاه اصفهان.
- ملکی، امیر و لیلا کریمی (۱۳۹۰)، *بررسی رابطه دینداری با نگرش و رفتار مصرف آب در بین شهروندان زنجان*، همایش بین المللی دانش سنتی مدیریت منابع آب، یزد، مرکز بین المللی قنات و سازه‌های تاریخی آبی.
- نوکل، زیگرید (۱۳۸۹)، «مفاهیم محیط زیستی در اسلام»، *ماهنامه اخبار ادیان*، سال هشتم، شماره ۱: ۳۶-۳۷.

- Alibeli M. A. & Yaghi A. F. (2011), Exploring Students Concern about Water Problems in Five Arab States: A Study on College Students , *Asian Journal of Social Sciences*, Vol 2, No. 2: 1-24.
- Benthall, J., (2003), The Greening of Islam , *Anthropology Today*, Vol. 19, No 6: 10- 12.
- Damoori, D., Nejati M., Ghasemi S. (2011), Environmental Perceptions across Nations , *Technic Technologies Management*. Vol 6, No 2: 235- 240.
- Duroy, Quentin M.H. (2008), Testing the affluence hypothesis: A cross-cultural analysis of the determinants of environmental action , *The Social Science Journal*, No 45 : 419° 439.
- Dunlap R. E., York R. (2008), THE Globalization of Environmental Concern and The Limits of the Post materialist Values Explanation: Evidence from Four Multinational Surveys , *The Sociological Quarterly*, No 49 : 529° 563
- Dunlap, R.E., Mertig, A.G. (1995), Global Concern for the Environment: Is Affluence a Prerequisite? *Journal of Social Issues*, No 51: 121-137.
- Givens J. E. (2010), *National Affluence, Economic Growth, and Environmental Degradation: A Multilevel Analysis of Environmental Concern*, Thesis submitted to the faculty of The University of Utah: Department of Sociology.
- Israel, D., Levinson A. (2004), Willingness to Pay for Environmental Quality: Testable Empirical Implications of the Growth and Environment Literature , *Contributions to Economic Analysis & Policy*, No.3: 123-170.
- Israel, D. (2004), International support for environmental protection. *Environment and Development Economics*, No9: 757-780.
- Inglehart, Ronald (1997) , Modernization and Post modernization , *Cultural , Economic and Political Change in 43 societies*.

- Jordan, R. A. (2010), **Valuing the Environment: A Comparison of Western Europe, the US, and Canada**. Thesis for M.S. Mentor: Tisha L. Emerson, Department of Economics
- Kalantari, Kh. Shabani, H. Asadi, A., H. M. Mohamadi, (2007), Investigating factors affecting Environmental Behavior of Urban Resident. A case study in Tehran city, **American Journal of Environmental Sciences**, No 3:67-74.
- Maleki, A. Karimzadeh, S. (2011), A Survey of Relationship between the Environmental Attitudes and Environmental Knowledge and Energy consumption Behavior among Citizens of Urmia, West Azarbaijan , **International Journal of Social Sciences and Humanity Studies**, No 1(Online).
- Salehi, Sadegh (2010), **People and the Environment in IRAN**. A Study of Environmental Attitudes and Behavior in the Northern Provinces. Lap Lambert Academic Publishing.
- Schwartz, Shalom H. (2006), Basic human values: Theory, measurement and applications ,**Review Francaise sociology**, No12:11-38.
- Stern, P. Dietz T, Abel T, Guagnano G, Kalof L. (1999), A Value-Belief-Norm Theory of Support for Social Movement: The Case of Environmentalism ,**Human Ecology Review**, NO 2: 81-97.
- World Values Survey, **Values Change the World: World Values Survey**, website: <http://www.worldvaluessurvey.org>.

